

ALENKA AUERSPERGER

Popotni kronogrami

Na eni od sarajevskih vzpetin, nad hadžijsko džamijo, tam, kjer se prostor zoži v strmo, kamnito ulico Alifakovac, je slovensko kulturno društvo Ivan Cankar.

Sveže ometano hišno pročelje je še vedno ranjeno od stotine šrapnelov komaj minule vojne. Na številki pet je vrisan potret in napisano: Cankar.

Na desnem bregu Miljacke, blizu Mejtaša, nad požganim muzejem olimpijskih iger, je Cankarjeva ulica. Vrsta velikih in manjših hišic, prepletenih s telefonsko napeljavo, parkiranimi avtomobili med kantami za odvoz smeti, z deskami zavarovanimi dvorišči in mnogimi snetimi vhodnimi vrati; z njimi so se greti v najtrših zimah 1992–1994.

Cankar se je sprehajal po Sarajevu in okolici jeseni 1909, ko je bil na obisku pri bratu Karlu, tedaj tajniku tamkajšnjega nadškofa dr. Josipa Stadlerja. Sam in v družbi s *tarji*, kot je omenjal na razglednicah in v pismih, je spoznaval mesto in okolico. Stal je na Bistriku. Se povzpел na Trebević. Njegovo srce – to je opisal v črtici *Pokojne duše* – pa je bilo težko, žalostno. V njem je bila tista pesem, je razmišljal, ki sem jo slišal v hribih, v teh sivih, golih hribih, ki se strmo dvigajo proti nebu.

Moja draga prijateljica Ana sprašuje: *Ali je Cankar tako pomemben, kot sta za nas tukaj Krleža ali Andrić?* Besedici za nas izgovarja z nekakšno negotovostjo – enega izmed pisateljev zdaj ni primerno omenjati zaradi nesrečnega mosta na Drini; ko Ana pravi za nas, označuje s tem svojo zavezanost Bosni in kraju, ki mu pripada, odkar je srečala svojega prvega in edinega moža. Takoj ji prikimam. Je. Za nas je še pomembnejši in večji in midve mu lahko rečeva kar Pesnik. Tako kot ga je imenovala dunajska zaročenka.

*Zakaj je bilo njegovo srce težko, žalostno, ko je gledal dol z Bistrika? hoče vedeti Ana. Ali na Kaptolu niso bili prijazni z njim? So. Zelo. Tudi sobica za goste v nadškofijski palači je bila kot ustvarjena zanj in za delo. Že prve dni je pisal zaročenki, da je v Sarajevu vse po njegovi meri in da ni dneva, ko ga ne bi gostitelji pričakali z nasmehom in vprašanjem: *Kako ste? Kako se vam dopade Sarajevo? In sicer?**

Morda tovrstnih, zmeraj enakih vprašanj, ki jih tukaj postavljajo ljudje drug drugemu, ni bil navajen. Kako ste? Kako se počutite? In sicer, kako ste? To je pogled do srca, ki se bo za takšnim vprašanjem odprlo ali ne. Kako ste – ti dve besedici sta obliž, sta pa tudi znamenje neprijetne radovednosti. *Ali Pesnik tega ni vedel? In kaj je napisal o mestu?* Da živi v njem velika mešanica, po večini mohamedanci, židje in vojaki. To je bilo prvo leto po avstro-ogrski aneksiji Bosne. Pet let pred tem, ko se je pripeljal v Sarajevo nadvojvoda Ferdinand – z vlakom, kot Pesnik – in nazdravil s kozarčkom žilavke deželnemu upravitelju in uradnikom Avstrijcem ter Madžarom. In nazadnje tudi domačinom.

Pesnikovo razmišljanje o golih, sivih hribih, posejanih z dušami pokojnikov, je spodbudilo moje potovanje z Ano z desnega na levi breg Miljacke.

Pesnik je napisal, da je mesto lepo; *besonders die alten Vierteln.*

Ravno na prelomu tisočletja je vse veselo, čeravno se tu pa tam zaradi splošne varnosti sprehajajo vojaki. Že nekoliko praznična Baščaršija je ostala brez kupcev in prodajalcev, brez prenašalcev in odnašalcev kave na srebrnih, bakrenih in navadnih pladnjih. Mladi pari se ozirajo za golobi, ki imajo na ozkih glavnih in še ožjih vzporednih ulicah neizbrisno domovinsko pravico.

Tile so pa naši, se pošaliva z Ano in gledava na skupinico pred nama. Naš, naša, naše so zaimki, ki niso bili nikoli v tolikšni rabi kot prav zdaj. Ti naši so iz Štajerske. Veseli in sproščeni. Mladi. *Vsi so nekam šli*, so povedali. *Mi pa smo se vprašali: Zakaj ne bi dočakali konca tisočletja tam, kjer se je v resnici začelo? V Sarajevu. In smo tukaj.*

Golobe so gledali zbliza. Bela golobica med njimi je nosila ime Naša. Ne naš, egiptovski pesnik Ahmet Behdžet je zapisal, da je imela Naša, preden se je zaljubila, neko drugo ime. Staro ime ne pove dovolj o novi osebnosti, kakršna postane, ko se zaljubi. Na takšen način nastanejo nova imena. Mladi pari še ne znajo razlikovati bele golobice od drugih golobov, niti ne vedo, zakaj naj bi se ta imenovala Naša in sploh zakaj bi potem, ko se zaljubi, spreminjala ime.

Dve besedi sestavljata eno: *kalós* – lep in *drómos* – pot. Iz teh dveh grških besed je nastala turška: *kaldrym*. Tukaj pravijo *kaldirma*. *Veš, to so okrogli, gladki kamni, posebno ob deževnem vremenu prijetni za hojo. Toda potem; nekega večera sem šel navkreber, gor na strmo goro in zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi: poljubil sem mater zemljo in moje poletne hlače so vzele konec.* Tako je pisal Pesnik zaročenki na Dunaj. Ali verjameš, Ana? Ta zgodba je tako nespodobna, da bi bilo bolje molčati. Pesniku na robu monarhije se tako brez nič raztrgajo hlače, nima pa nobenih drugih.

Tudi Pesnik je nazadnje le človek.

Veš, Ana, zakrpalo pa mu jih je deklet iz vrhbosenske nadškofije, ki ji je bilo ime kot tebi. Z belo volno. Ali ni to naša sramota? Po Baščaršiji je hodil z belo zaplato. Baščaršija ni Pariz, kjer je vseeno. In kar je še huje: da ga ne bi vsi gledali v pisano koleno, si je naredil na obrazu poleg nosa še nekakšen črnilni madež.

Ne verjamem, da bi zares kaj takega storil. Kaj vse moški natvezejo nam ženskam, ženam in zaročenkam, da bi se nam smilili. In zakaj, zakaj je hodil po ozki kaldrmi, ki je namenjena dnevu in ne večeru. Ponočnjak se ne ozira na signalizacijo in ne zna razvozlati pomena sestavljenke kalós in drómos. Po svoje je naravno, da mu je spodrsnilo. Lepa pot, prav lepa pot zasluži, da padeš pred njo na kolena. Da jo opaziš.

So pa res poti in mostovi, ki imajo od časa komaj razpoznavno signalizacijo. Glej, celo ta, ki pelje v mesto in iz njega, čez Kozjo čuprijo. Dodatno je pesnik Selam Saraj-zade s kronogramom opozoril nanjo. Ob prihodu se je kamniti mojstrovini in lepim besedam poklonil tudi Pesnik. Poklonil se je vsem bosenskim namestnikom, vezirjem s spremstvom in hadžijem, ki so petsto let prihajali čez most z druge strani, iz Carigrada. Iz Sarajeva pa odhajali v svet, najpogosteje v Meko. Nič oficialnega ni bilo, le polno zastav, glasbe, splošnega veselja ... da so se naši vrnil domov živi in zdravi. Vezirji so se ob prihodu malo pomudili v sprejemnici ob mostu; popili kavo in hvalili most. O njem so brali kronogram: *Kdor ga vidi, misli, da je raj. To je pravo mesto za zaljubljene.*

Alejkum-selam. S pozdravom so povedali, da prinašajo mir. Kako jih veseli, da so prišli v tako lepo deželo.

S te točke je poslal Pesnik svoji dragi poseben pozdrav. *Mahsuz selam.*

Topovi so naznanili, da prihajajo hadžije, kurirji so stali ob cesti in prenašali vesti, muštuluke. Včasih je pritekel otrok, nekoliko zastal pred vrati in povedal: *Nana, mati, naš babo, naš ata se ni vrnil.* Za vrati je tedaj nastal jok, toda ne za dolgo. Ne sme se žalovati za tistimi, ki so med potjo izpustili dušo.

Ani se je Pesnik priljubil zaradi lepih misli. *Visoko raste drevo, ki je vzkliko iz solz,* je napisal. S tem se je tolažila v življenju tudi sama. Zdaj je potrpežljivo hodila z mano vkreber in spraševala, ali ima veter, ki ga najdemo med drevesi, v pesništvu takšen pomen kot v biologiji. Sama se ukvarja s hortikulturo. *Poglej tiste topole,* je pokazala na vrsto topolov na Bistriku ob zapuščeni železniški postaji. *Pesnik ni mogel mimo njih, ne da bi jih opazil, čeravno so bili v času njegovih sprehodov še drobna stebelca. Sarajevo jih je dobilo namreč s Francem Jožefom I. Tam je Pesnik slišal neko pesem.*

Pesem je prihajala iz podzemlja, od pokojnih duš. Prenašali pa so jo topoli, ki so v večnem svaštvu z žalostjo in bolečino.

Živi še danes ne razumejo vloge topola in postanejo nestrpni, ko se začnejo odpirati njihove večsemenske glavice. Moti jih beli volnati puh, ki s semeni lebdi v zraku, pleše naokoli in povečuje sanjavoost zaljubljenih ter utrujenost ostarelih. Ves pojav, brstenje in gibanje, pripisujejo vetru.

Dolgo nisem slišala vetra v drevesu. Spustil se je na zemljo in se priplazil do zadnjega kotička; vsi smo ga videli, ko se je začel zadrževati poleg prepolnih zabojnikov za smeti, je zastala Ana s svojim razmišljanjem. *S tržnice sem se vrnila včasih s polno polivinilasto vrečko vetra – drobil se je in cvilil, kot da bi bil ujet; tisti je res prihajal iz Pekla. Brez dvoma so topoli in veter v nekem dogovoru.*

Na tržnici, blizu Kaptola – Pesnik ga je imenoval palača, kar je tudi bila, saj so jo kmalu po okupaciji zgradili Avstrijci –, na tej tržnici se je zjutraj gnetlo vse živo. Majice, spodnje hlače, puloverji, sir, jufke, mandarine, pomaranče. Na starega leta dan, kot da bi hoteli ljudje nadoknaditi pomanjkanje, v katerem so živeli celo leto.

Glej, globin na prodaj. Globin, ki ga nikjer nimajo. Končno sem ga našel, se je čudil neki moški. Obračal je škatlico in obračal, nato pa zabrusil prodajalcu: *A, jebo ga ti. Iz Fabrike Kruševac. Četniško. Ne bom ga vzel!*

Spodaj ob pokriti tržnici so pred leti ljudje čakali na kruh. Gravirana marmorna plošča na sosednji hiši v ulici Farhadija govori o tem. Ana, ki je naročena na Svobodno Bosno, pravi, da je bilo zaradi tega kronograma veliko polemike. Ljudje ne marajo brati imen tistih, ki so v trenutku slabosti dvignili roko nad slabotnimi. Ne marajo vedeti zanje. V spomin na razpršene granatne drobce, zarite v živo meso živih, so dovolj simbolizirane kapljice krvi. Sčasoma

si jih bodo ljudje razlagali kot prašnične cvetove. Ne sme se žalovati za tistimi, ki so na poti izpustili dušo.

Vidim le slepilo snega, ki se je spojilo z belino kamna na musafirskem pokopališču. Musáfir je potnik, gost. Njim je bil sprva namenjen Alifakovac, najlepša vzpetina v mestu. Smrtni veter jih je zanesel v Firdevzev raj.

Ana vidi usločene veje vrtničnega trnja, ki se dviguje nad snegom in ovija nišane. *Vselej sem zaupala vrtnicam, glej, no, kot da bi bile tukaj že od rimskih časov, ko so z venčki iz njih krasili zmagovalce*, se je čudila Ana, ki je večkrat tudi na televiziji govorila o pomenu starih sort.

Vrt ali park začne živeti šele z vrtnico. Brez nje ni popolnosti.

Popolnosti? Ali je popolnost v preraščanju in prekrivanju prvotnega? Trnje preraste kamen, ki nenehno spreminja svojo obliko in besedila na njem. Kamen iz rimskih časov. Umaknil se je pred nekropolami stečkov. Mesec, lok in roka na kamnu. Ta znamenja so dala prostor nišanom iz kristalnega marmorja – rekli so jim skopski. Preproste kamnite oblike so dobile izklesane turbane na moških nagrobnikih, na ženskih okrašene kape. Bosančica na nagrobnikih se je umaknila pred arabskimi napisi. V tem stoletju so se mrtvi od tukaj umaknili na večje pokopališče, razvrščeno na židovsko, muslimansko, pravoslavno, katoliško in ateistično na drugo stran Miljacke. Tisti, ki so ostali na Alifakovcu, so podlegli zakonitostim parka. In zdaj? Nagrobniki na novo. In med njimi največji, izklesan v obliki ogromnega srca. Sveže izkopana ilovica. Ali je v vsem tem umikanju mrtvih pod kamnom, ovitim z grmički vrtin in prekritim s snegom, kakšna popolnost?

Na bližnjem kronogramu najdeš del odgovora. Na grobu neke deklice Arife, hčerke Abdulaha. Ne išči popolnosti! Ne išči miru na tem svetu, ker čas odhaja. Žalost zaradi izgube ljubljene je najbolje zdraviti s potrpežljivostjo. Naj bo njeno prebivališče srečna hiša večnosti v družbi rajске lepoticе. Leta 1181 po hidžri, to je leta 1767/68.

Cvet in roka, vklesana na kamnu. Roka z dvema cvetovoma. Vzdignjena roka. Božja roka.

Hiše so stopile med nišane z izklesano roko, mečem in strelo.

Malo sva se upehala. Daj mi roko, daj mi roko, zdrsnilo mi bo, je klical mlajši fantič starejšemu, ta pa ga je pehal navzdol po vzpetini, med grobove.

Mimogrede pogledava, ali so na Gledališkem trgu že narejeni odri. Tam bo zvečer Plavi orkestar in kakšnih tisoč mladih. Stari se bodo medtem sprehajali po ulici Maršala Tita. Ali pa sedeli v Imperialu, nekdanji kavarni Romanija.

Top je medtem označil konec posta. Ob 4^h in 25'.

Iftar je, pa še nimam zgotovljenih jedi, je zaskrbelo Ano.

Tudi Pesnik je bil v Sarajevu med ramazanom. Tedaj, leta 1909, je padel praznik ravno v sredino oktobra. Ob kavi je v kavarni za bajram dobil še kruh,

imenovan bajramski somun, in dve cigareti. Ne sicer čisto zastonj. Potem pa se je vrnil nazaj v nadškofijsko sobo in začel s pisanjem četrtega dejanja Hlapcev.

Ana me ni poslušala. Ampak je postrani rekla, naj lupim krompir bolj na fino. *Olupki morajo biti takšni, da vidiš skoznje. Nekdaj tudi jaz nisem mislila na takšne drobnarije, oprost!*, je dodala. To me je nekako zbolelo.

Poslanica visokega predstavnika Wolfganga Petritscha po TV-dnevniku je kratka. Vse najboljše ljudem Bosne in Hercegovine! Govoril je o demokratičnosti in zaupanju v mednarodno skupnost. In o novem redu. Malo pred tem je zamenjal 22 funkcionarjev. Potem se je začel novoletni program.

Štejem si v čast, ker imam na novoletni večerji kar tri prijateljice, je čez čas rekla Ana. V čast! To je vendar prevelika beseda. Ali je na splošno še v rabi?

G. in J. sprašujeta, kje sva bili z Ano ves dan. Povsod. Tudi v antikvariatu ob tržnici. Iskali sva Pesnikova dela, a zaman. Star mož v njem, najbrž lastnik, je ravno srebal prvo kavo po iftarju. Ni veliko govoril, bolj tarnal je: *Kaj bi dal, če bi imel na policah Enverija Kadića ali Hamdijo Kreševljakovića ali pa dela šejha Kemure. Njihove zgodovinske razprave bi šle v promet kot alva. Ali pa zgodovine sploh ne bi prodal. Zase bi jo zadržal. Ko so greli zadnje ostanke razredčenih jušnih instantov, ljudje niso vedeli, da knjige na dajejo*

konkretno izdatne toplote, tako kot na primer usnjeni čevlji ali rokavice. Razumem jih. Kadar imaš premrzle roke, pomisliš in se zaneseš najprej na tisto, kar ti je še pred kratkim vnemalo srce in ga ogrelo. Pesmi. Potem pridejo na vrsto knjige, ki so že malo umazane, zgodovinske. Zato so starine dandanašnji drage.

Kupila sem dva separata. Vsakega za deset mark. La châteaux-forts et les manoirs de Bosnie et Herzégovine in Les symboles sur les monuments médiévaux de Bosnie et Herzégovine. Prvi govori o obrambnih stolpih, drugi o stečkih, oba iz zbirke Naše starine.

Častitljivi zgodovinarji! Vnaprej so vedeli, da ljudje hočejo vedeti.

Muhamed Enveri Kadić je zato zaslužil dva smrtna kronograma, oba v turškem jeziku. Sam jih je drugim upesnil več kot sto. Bil je tudi epigrafik.

Sestavil je lepo in obširno zgodovino, je zanj na kamen po preudarku napisal kronogram Hilmijo. Že dolgo se ni pojavilo kakšno takšno delo ali kaj podobnega in najbrž se tudi ne bo tako kmalu. Pomanjkanje učenih ljudi čutimo na vsakem koraku. Naj Resnični in Vzvišeni Bog obdari umrlega s svojo milostjo in podari njegovi duši mir. Naj ga nagradi v raju Meva. Muhamed Enveri naj najde v grobu veselje. Leta 1931.

G. in J. sta se pošalili, češ ali znava z Ano na pamet vse sarajevske kronograme. *Ne, vseh pa ne. Najlepši so bili na nagrobnikih, ki jih je skupaj s 120 džamijami v Sarajevu z ognjem uničil in porušil slavni princ Evgen Savojski leta 1697. In poglej zdaj. Na enem koncu sveta še zdaj celimo rane njegovega meča, na drugem pa podeljujejo njegovemu imenu, kot recimo na Dunaju, eno izmed najlepših ulic. S svojim mrtvim pogledom, vklesanim v bron pred kraljevo palačo v Budimpešti, še danes nadzoruje svet ob Donavi.*

Rdeči krvavi madeži so se spremenili v prašnične cvetove. Pozaba je človeku v krvi.

Kako smo neumne. Pogovarjamo se o ognju in meču. Ne znamo stopiti iz sveta moških. Namesto da bi stopile na zemljo in se malo poveselile.

Izbrane jedi in dobra vina. Kot nekoč slišim skozi okno odzven kitare, Plavega orkestra in petja.

Vesela sem, ko slišim toliko glasov, to je kot nekakšno valovanje, ki ga čutijo tudi tisti, ki ga ne slišijo, se spomni L.

Vesela sem, ko slišim v ospredju petje; moški glas, ki vodi, in zraven spremeljavo, se spomni G.

Vesela sem, da je prostor izpopolnjen. In to do zadnjega koticčka, se spomni Ana in doda med sladkarije na mizi še nekaj rahatlokuma. Sladico iz riževe moke, sladkorja in aromatičnega olja. Rahat pomenljivo izraža razpoloženje; mirnost, zadovoljnost. In prav po nekem naključju L., ki je prej govorila o valovanju, zdaj pomisli: Ne morem biti rahat. To ni naravno. Moje srce, kot da bi bilo povezano s telefonsko žico. Od nje je odvisen glas, ki prihaja od daleč, in vsi odtenki v njem. Nikoli si nisem mislila, da bom mama po telefonu. In to že leta in leta. Od začetka vojne. Kaj imaš od tega, če pobožaš telefonsko žico.

Daj, no. Vse tri smo na istem, jo po preudarku potolaži Ana. Naše hčere zdaj gledajo v nebo. Čakajo ognjemet!

Čakajo ognjemet. Saj vem. Ampak čisto do kraja se s tem ne morem potolažiti, reče L. Tolažim se, ko vidim tiste, ki imajo otroke v Kanadi. Še na slabšem so. Kako daleč hodijo zdaj pazit vnuke, te transkontinentalne stare mame, ki še nikoli prej niso stopile v letalo. Grem v Vancouver, pravi kolegica, kot da bi šla na L'olac malto po paprike. Eto, to ti je to. Napol v zraku – za trenutek živijo, kot živi po oble. Vendar pa. Nobenih tal nimajo. Nič ne vedo, čigava roka jim bo spisala kronogram.

Prav v tem se oglasijo hčere. Najprej Anina. *Da vidiš, mama, koliko je v zraku svetlobe. Na obali Temze stojim. Tisoč luči je nad mano. Vse tri smo tukaj. Potem sta govorili še ostali dve. Padla je polnoč. In z Bistrika tih, tih ognjemet.*

Življenje je lepa stvar, je spremenila glas L. Ker so v splošnem redu neka odvracanja od tega reda. To odvracanje nas odvraca od utrujenosti. Dolgčasa. Kolikokrat mislim na moža. Z jezo, ker me je zapustil. Nikoli pa ne pomislim, kaj vse dobrega mi je prinesla ta bolečina. Da je izzvala v meni pogovor.

Res ne vem, zakaj govorijo vsi o ljubezni kot o nečem enostranskem. Ne vedo pač ničesar o kvaliteti nasprotnega. Preveč se zanašajo na novo doživetje. In se začno prezgodaj pripravljati na Hišo večnosti, temu pravijo Raj ali Džennet. *Iz prehodne hiše se je preselil v večnost, piše na marsikakšnem kronogramu. Ali je življenje le prehodna hiša? Medtem ko mnogi v tej hiši niso dosegli niti prve stopnje ljubezni.*

Razvrščanje ljubezni po velikosti, moči in sploh kvaliteti je brez smisla. Živi pa so šli tako daleč, da merijo vse. Od poljuba dalje, vse, nadaljuje L.

Potem ko so ga ljudje nenehno gnjavili s spraševanjem o vrstah ljubezni, je Ibn Hazm el-Endelusi razvrstil ljubezen na pet stopenj, in to čisto drži.

Povej jih, naštej, smo rekle vse hkrati.

In sicer, je začela L. Sprejemanje, to je, kadar se tistemu, ki gleda, zdita zunanja in notranja podoba tistega, katerega gleda, lepi;

ugajanje, to je, kadar tisti, ki gleda, hrepeni po tistem, katerega gleda, in po njegovi bližini;

prijateljstvo, to je občutek pustote, kadar dragega bitja ni zraven;

ljubezen, to je popolna predanost ljubljeni osebi, strastna ljubezen, pravijo pesniki;

ljubezenska opojnost, to je tisto stanje, ko zaradi ljubezni ne spimo, ne jemo in ne pijemo ali pa morda čisto malo. Takšna ljubezen lahko povzroči bolezen ali halucinacije in celo smrt. To je zadnja stopnja ljubezni, za njo ni nobene več.

L. je bila tiho, G. je dejala, da so se njene ljubezni razvile komaj do kakšne tretje, četrte stopnje, Ana pa se je gladko nasmejala: *Za mano je več stopenj ljubezni. Do zadnjega dne moževega življenja sva se imela rada. Dolgčas nama ni bilo. Ni pa imel posebno rad, kadar sem morala kam službeno. Kadar poraste ljubosumje, se poveča tudi ljubezen. Če bi to vedela prej, ne bi vselej trepetala, preden sem mu povedala, da moram v Mostar ali v Bjeljino. V katero stopnjo se prišteva ta vrsta ljubezni? V četrto ali peto?*

Sama nisem povedala ničesar. Pač pa sem mislila na Pesnika, ki je iz Sarajeva obljubljal ljubezen svoji dragi zaročenki. Ko se kateri izmed stopenj ljubezni prištevajo obljube, ki jih ni mogoče izpolniti, se začenja ta prevešati v njeno nasprotje, dokler ne umre.

Stefi, brž ko pridem, te bom prosil za vesplošno in temeljito odpuščanje, so bile Pesnikove tožbe. Sem kot vsak neumnež, ki šele potem ko obuboža, spozna, kako dobro je biti bogat. Če si mi resnično dobra in zvesta (to upam vsaj), se ne boš nikoli več pritoževala nad mano. Ta obljuba naj odpravi tisto, na kar si me priložnostno že lahko opozorila. Omenila si tudi pijačo. Odkar sem tukaj, sem si komaj trikrat pošteno privoščil vino, vendarle ne v tolikšni meri kot vsi drugi. Zato sem porjavel in videti zdrav. Sedaj se sramujem tistega "viteza Rumflasche". Naj bo pokopan.

Po teh obljubah Pesnik ni več videl svoje dunajske neveste.

Ali slišite petje na Gledališkem trgu? Sami mladi glasovi. Urnebes. Mesto ima spet dušo, kot nekdanj, pravi ob pogledu skozi okno Ana.

Čeprav je v njem tudi veliko duš pokojnih, kot je pisal o njih Pesnik, da so trpeli v davnini in napajali s krvjo in solzami to bosensko zemljo.

To nam je usojeno, je zamrmrala L. Kri in solze. Sreča je, da se duše vseeno najdejo, celo pri takšnih zimah, kakršne so bile 1992., 1993. ali 1994. Duša hitro najde sebi podobno dušo, medtem ko je telesu nadležno, kadar se znajde ob sebi podobnem telesu. Najboljši dokaz za to je hitenje živih, da bi se znebili mrtvih. Brž bodo pokopali mrtvo telo prijatelja, ne morejo pa se posloviti od njegove duše. Tudi el-Endelusi je pisal o teh zakonitostih.

Z usodo se tudi ne moreš potolažiti kar tako.

Nekoč sem imela v rokah dušo nekega mladeniča, je hitela pripovedovati G. Takrat sem bila ravno dežurna v bolnišnici, ko so pripeljali fanta, malo prej poškodovanega v avtomobilski nesreči. Bil je sin bližnjih prijateljev. Prosila sem kolega, naj fanta operira. "Kako naj naredim kaj na telesu, ki je napol mrtvo? Mrtvo je," se je branil. Poskusi vseeno. Dali bomo morda uro, dve, še več, celo dan odloga staršem, da bi ne bilo slovo od otrokovega telesa in duše prenašlo. Ali res ne moremo narediti še kakšnega posega?

Materi najbolj manjka dotik, poljub na otrokovem čelu, pa vendar ji trenutek, ko ji ni več treba gledati pred seboj hladnega mrtvega otrokovega telesa, prinese z grozo tudi olajšanje. Nikoli pa se ne poslovi od njegove duše.

G. se je vse bolj obupano spraševala: *In še malo pred tem so se veselili na Trebeviću. Ko bi ga vsaj pravilno dvignili, da mu ne bi med potjo poškodovali hrbtenice.* Vrnila se je s spominom v bolnišnico, med kri na belih rjuhah; pripovedovala je v drobcih. Z Gledališkega trga se je vračal refren, večkrat prekinjen zvok ... Še in še ... *sa planete putujem, mjesecu se radujem ...* komaj smiselne besede so se mešale z umetno in naravno svetlobo. Danilo se je že.

Nisem temačnih misli. Ampak zdajle, ko to pripovedujem, se mi zdi, da bi umirajočega fanta v prisposodbi lahko imenovali Bosna. Njeno telo ima

poškodovano hrbtenico. Z ugotovljivim mrtvilom na tisti točki, ki ji pravijo Vrata življenja. Vsa v kosih je. Duša njena, edina, je še tukaj. Duše so še tukaj. Ni pa ljudi. Naših. Niti ni bele globlice, Naše ne vidiš več, je v solzah zahlipala G.

Z jutrom sta L. in G. odšli, midve z Ano pa sva malo zadremali. *Ko bi si človek, kadar se ne znajde v prostoru, znal priklicati modrost narave!* govori v zaspanosti Ana in analizira sinočnji, pravzaprav jutranji pogovor. *Če bi si priklical na pomoč naravo, bi vedel, da je rešitev v krogu samodejne rasti in obnove. Pojdiva še enkrat med topole na Bistrik. Pokazala ti bom veter v njih in razliko med temno in svetlo stranjo listov. Ko je Heraklej odhajal v podzemlje, je bila temna stran listov topolovega venčka, ki ga je nosil na glavi, obrnjena navzven, svetla stran listov pa k glavi. Če bi bil Pesnik vedel za to dvojnost vseh stvari, bi njegovo srce ne bilo težko, žalostno. A kaj, takrat se o tem ni toliko govorilo kot zdaj. Arabsko pa ni znal, da bi prebral vsaj sporočila, ki so jih ljudje po volji smrtnega vetra zapustili na kronogramih.*

Popotni kronogrami nimajo začetka. Ob njih so roka, meč ali cvetlica, besede in označen čas, iz katerega sklepamo, da je človek zapustil *prehodno hišo*; ni njegove letnice rojstva, da bi lahko govorili o njegovem vstopu v omenjeno hišo. Da bi osvetlili začetek posameznika in vseh stvari. *Začetek je v zemlji, zagotavlja Ana, zemljo je prekril kamen, kamen pa vrtnice vzpenjavke, in glede tega nimaš kaj.*

Ana se je pred katedralo – kamor Pesnik ni zahajal – znašla v družbi monsinjorjev, nuncija in vrhbosenskega nadškofa dr. Vinka Puljića. Po deseti maši so se greli na prvojanuarskem soncu, klepetali in se ozirali po trgu fra Grge Martića. *Vrt bomo urejali v nuncijevi rezidenci, se je opravičila. Oprosti, ker sem se malo zaklepetala. Zaradi poslovnih zadev.*

Veš, v Sarajevu je imela včasih vsaka hiša bostan, vrt, je pojasnjevala naprej. Ne le predstavništva tujih držav. Celo najbolj stisnjena bivališča v čaršiji so imela nasad jabolk; pozne sorte, ker so zime dolge, je pojasnila Ana in dodala k temu svoj televizijski slogan: Pola hrane sa grane. Tukajšnji stari so skrbno gledali v mesec, in ko se je pojavil prvi krajec, so rekli: Eto, čas je, da sadimo jablane. Kako strašno želim, da v mestu ne bi več dišalo po uležanem dimu požganih stanovanj, po hladu in opustelosti, temveč po zlatem delišesu in kutinah. In da bi namesto okruškov z balkonov padali rdeči cvetni lističi muškatle. Pelargonije.

Čudim se Anini nenavadni ljubezni do vseh teh napol podrtih, nikoli ne dokončanih poslopij brez enotnega videza, ki bi jim rada povrnila izgubljeno dušo. Kaj ima od tega, da v kotičkih, kjer se ne zadržuje nič drugega kot tisti pritajeni veter ob kantah za odpadke, o čemer je včeraj sama govorila, išče prostor, kjer bi rasle vrtnice in jabolka. Kjer bi dišalo. Kjer bi zaradi preobilice cvetov in plodov ženske vkuhavale v sladkorju lističe vrtničnih cvetov in na krlhje narezano kutino, torej *slatko od ruža in slatko od dunja in se, kot nekoč, zraven smejale.*

Je kutina dunja? In če je kutina dunja, kot praviš, zakaj pravijo nekateri dúnja, drugi pa dünja?

Ker je prvi izraz iz grščine, to je kydoniom melos, drugi pa iz turškega jezika. Iz dünja je nastal dunjaluk, ki ima tukaj veliko širši pomen. To je ta svet, ljudstvo, človeštvo. To so vse stvari od tega sveta, materialne dobrine, imetje.

Ali sva tudi midve v dunjaluku? V prehodni hiši bivanja?

Sva.

Glej, mladi pari iz Štajerske, tisti, ki so včeraj iskali stične točke med začetkom in koncem stoletja. Med vrati so, med ikonami stare pravoslavne cerkve. Pred Marijinim oznanjenjem. Čudim se, ko na koncu ulice Mula Mustafa Bašeskije spet naletiva nanje. Čaršija je pa res majhna.

Suhljat mož na glavnih vratih za njimi je zamrmral. *Danes je prvi dan leta dva tisoč. Kmalu bo tisoč let, odkar se je Cerkev razdelila na pravoslavno in katoliško. Pa pravijo, da je nestrpnost novejša beseda.* Obrisal si je nos, ko pa je videl, da ga gostje poslušajo, je nadaljeval: *Ali ni četrta križarska vojska na poti v Sveto deželo popolnoma izropala in uničila Bizanca? In ali niso, pomislite, za veliko noč leta 1204, križarji vdrli v Sveto Sofijo, postavili na parohov sedež prostitutko, se pijani prijeli za roke in plesali okrog nje?*

Tega ne moreš razbrati z ikon. V temnih barvah Marijinega oznanjenja ni takšnega podatka. *Ampak gospod*, so dopolnili razlagalca naši, tisti, ki so včeraj gledali golobe zbliza in med njimi iskali belo golobico ..., *gospod, tedaj, v tistem času tukaj ni bilo ne križa ne ikon. Ljudje so verovali v sonce in mesec; celo s polmescem so se zblížali. Carigrad nima nič pri tem.*

Recite Bizanc, je oporekel suhljat mož, morda kustos, skrbnik. *Constantinopolis, ki ga je nazadnje leta 1453 spremenila v puščino še vojska sultana Mehmeda II. Osvajalca.*

Ampak gospod, morda se to ne bi zgodilo, če bi 12.000 janičarjem ne pomagal oddelek srbske vojske, minerjev iz rudnika srebra Novo brdo. Ti so izvotlili zidove, in mesto, ki je bilo že tako krhko, je padlo, so se oglasili glasovi zadaj.

Pojdiva, me iz poslušanja in pogovora potegne Ana. Tudi v Svobodni Bosni so tedensko razprave o tem, kdo je prvi začel, kdo je za kaj kriv, kako je bilo in zakaj ni prej nihče vedel za to. Carigrad nima nič pri tem.

Res je. Vendar je tudi Pesnik v Sarajevu zapisal neizogibno formulo: *In mi smo vnuki svojih dedov.*

Pesnik bi bil lahko malo veselejše narave! Zmeraj je iskal neke misli. Ali ni bil, ko se je sprehajal ob Miljacki, star komaj triintrideset let, *je bolj kritično o Pesniku spregovorila Ana, ki na splošno ni bila naklonjena samotarjem.* Čeden je bil, in če odštejemo tiste raztrgane hlače, kar lepo napravljen. Lahko bi se malo potrudil in se tukaj udomil, kot se marsikateri osameli tujec, ko pride v Sarajevo.

Ne vem, ali je sploh dosegel kakšno izmed tistih petih stopenj ljubezni. Prvo, drugo, največ tretjo. Malo se je ogrel, potem pa popustil. Njegova telesna ljubezen je bila bolj kot hrepenenje. Saj je prav iz Sarajeva napisal svoji zaročenki: *Včeraj ponoči sem se zbudil, ker sem slišal šum. Pomislil sem, da si se ti premaknila v postelji. Hitro sem prižgal luč – o Jerum! Nadvse velika, prazna soba, po oknu pa je padal dež. Dolgo nisem mogel zaspati ...* Bil je kot otrok in tudi njegovo srce je bilo čisto, nedolžno.

Vidiš, to je ravno tisto. Zato samo tem, samo čistim dušam pripada luča.

Kakšna luča? Ali luč?

To je neizmerna svetloba, ki jo oddaja duša, potem ko je zapustila telo in našla prebivališče v hiši večnosti. Tako kot pri teh, v turbetu, v grobnici Jedileri.

Mujezin je ravno zaklenil vrata Čokadži hadži-Sulejmana džamije, stisnjene med ulicama Za beglukom in Bistrik, in si obuval čevlje. Turbe, ki so ga ljudje poimenovali Sedem bratov ali pa Jedileri, je tako kot džamija staro več kot 350 let. Tisti, ki so v njem pokopani, niso pravi bratje, ampak le bratje po veri. Vendar so vsi nedolžni.

Kaj pa luča?

Nasmehnil se je in na kratko je obnovil zgodbo o nekem šejhu, ki ga je bil pripeljal s seboj sultan Mehmed II. in mu dodelil zemljo, rekli so šehove dolge

njive. Neznani šejh je tu na vzpetini pozidal hišo in uredil vrt, kjer so ga, kot je želel z oporoko, tudi pokopali. Nekako v istem času, leta 1494, pa je prišlo v paševem dvoru do kraje denarja. Obtožili so dva tujca derviša, ki sta bila kmalu pogubljeni in pokopana poleg šejha. Nedolžna. Skoraj dvesto let kasneje so položili v rakev še štiri nedolžne žrtve. Obsojeni so bili, ker niso pravočasno preprečili napada Evgena Savojskega. Tudi te so namestili poleg šejha in tistih dveh dervišev. Tedaj pa se je nad njihovimi grobovi začela pojavljati nenavadna svetloba. Ljudje so grobove ogradili z deskami in pokrili. Vendar je neka luč ponovno silila na plan, dokler ni Sulejman paša Skopljak postavil turbe in ob njem čuvaja, turbedarja. Čuvaja mrtvih duš so pred drugo svetovno vojno ukinili. Tudi čuvajnico, ki je bila zgrajena posebej zanj, so podrli.

Ali ni bilo več potrebe? In luča? je vprašala Ana odhajajočega mujezina, ki je zamahnil z roko in se umaknil za nišanom z nejasnim kronogramom.

Luča je zdaj očem skrita. Ni svetlobni snop, ki bi sem vabil množice. Ogreje pa nesrečnike, tiste, ki imajo moči in poguma, da zmrmrajo pred enim izmed sedmih zamreženih okenc turbeta svojo osebno molitev. Ni važno, v katerem jeziku, katere veroizpovedi.

Duše nedolžnih oddajajo svetlobo. Z njo so napojeni sivi, goli hribi. Zato je bilo Pesnikovo srce, ko je gledal dol z Bistrika, težko, žalostno.

Spustili sva se dol čez Avstrijski trg in se čez Carevo čuprijo vrnili na desni breg Miljacke. *Vidiš tiste tri topole, tam, kjer reka, potem ko priteče iz Romanije, zvije koleno? Kako dominirajo! Celo ožgani zidovi Viječnice, knjižnice tam zraven, niso tako opazni, kot bi sicer bili. Živi pa še ne razumejo vloge topola in vetra v njem.*

Komaj lahko kaj rečem, razen tega, da se je z Ano težko sprehajati po čaršiji. Na Gazi Husrev-begovi ulici jo na vsakem koraku kdo zaustavi. Ko pa je tak dan, se nasmehne in se mimogrede pozdravi še z družino Wolfganga Petritscha s prijatelji. *Znanstvo zaradi cvetic, ki jih ima žena visokega predstavnika zelo rada, takoj pojasni.*

Vidim. Tukaj imajo ljudje navado nenehno spraševati in odgovarjati: Kako ste kaj. Pa drugače? Eto, nekako gre. Živi se. In sicer? Pesniki na splošno vse razumejo, Pesnik pa tega ni razumel.

Ko bi ti vedela, koliko mi je v tistih ostrih zimah od 1992. do 1995. pomenilo srečanje s preprostim: Kako si kaj? Ali pa stisk roke. Ali pa pogled v oči. Ali pa negotovo vprašanje: Saj ti si naša, kajne?

Je že nekaj let, odkar je Ana Naša. Kadar se bela golobica zaljubi, po navadi spremeni ime. Vendar je v jati komaj vidna, komaj prepoznavna.